

ЕВОЛЮЦІЯ ГУМАНІСТИЧНО-ФІЛОСОФСЬКИХ ОРІЄНТАЦІЙ ТОМІЗМУ ТА ФІЛОСОФІЇ Ж. МАРІТЕНА

І. С. Матвієнко, кандидат філософських наук

Проаналізовано філософські погляди Т. Аквінського та Ж. Марітена, присвячені пізнанню світу та осягненню людської особистості, дослідженню потаємних сторін людської душі та розуму.

Католицизм, томізм, неотомізм, людина, особистість, теологія.

Ватикан (Vaticano) – це місто, яке знаходиться на сімох пагорбах Риму, центр світового католицизму та держава, що має владу як політичну, так і духовну та близько 800 млн віруючих-католиків. «Ватикан як корабель-привид маячить на горизонті сучасного світу, бо мало хто знає як він влаштований, як функціонує, які закони існують у ньому, а головне – який його дух» [6, с. 5]. Ватикан як держава нас мало цікавить, більше – його головна релігія – католицизм, та його вплив на розуми ХІХ, ХХ та ХХІ ст. Незважаючи на тривалу історію, католицизм як релігія намагається адаптуватися до умов сучасного світу, що виражається у полегшенні головних заповідей, постів, причастя та прагне модернізувати віровчення, що відображується в різних енцикліках, вселенських соборах та практиках церкви. Головним її завданням є вирішення проблем війни та миру, моральне й духовне виховання в сім'ї.

Не залишаються поза увагою і проблеми культури, мистецтва, філософії, національні проблеми кожної людини незалежно від того, в якій державі вона живе, адже вона повинна бути для католика великою сім'єю, де він має відчувати себе захищеним. Саме такі проблеми турбують і відомого в католицьких колах філософа та політичного діяча Жака Марітена. Він намагався дати відповідь на ці питання, які є головними для католицької церкви.

Філософія томізму, з одного боку, є філософією католицької церкви, а з іншого – знайшла своїх прихильників і поза межами католицизму. До першої світової війни на томізм звертали мало уваги, але на сьогодні його вплив є дуже великим, особливо на Заході та США, менше – в Росії та Україні. «Насправді жодна інша філософська група, здається, немає у своєму розпорядженні такої кількості мислителів у своїх рядах або стільки центрів навчання» [4, с. 218].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Одне з провідних місць у світовій філософії займає неотомізм. Ця філософсько-релігійна доктрина ґрунтується на модернізації вчення одного з найбільших систематизаторів середньовічної схоластики Томи Аквінського, яке знайшло особливе поширення та зацікавленість у країнах, де популярна католицька віра. Неотомізму як напряму присвячено величезну кількість

статей та книг (Є. Жильсон, Ю. Боргош, Ф. Кополстон та інші), але не можна сказати, що дослідження цієї проблематики себе вичерпало.

Марітен у роботі «Про християнську філософію» пише: «...томістська філософія повністю раціональна, не один аргумент, який виходить з віри, не проникає до її суті, вона внутрішньо належить лише тільки розуму і піддається раціональній критиці, як філософія вона отримує свою стійкість лише в досвіді, розумі та доказах» [5, с. 142].

Мета дослідження – окреслення процесу становлення світоглядної та філософської аксіоматики томізму та вчення Ж. Марітена, а також систематизація його гуманістично-філософських ідей щодо проблеми католицького персоналізму.

Виклад основного матеріалу. Філософія, оскільки вона є вчення про істину, потребує християнської віри, – так гадають деякі мислителі, – інші ж, навпаки, заперечують це, наголошуючи на тому, що філософія відмінна від віри і вони не мають між собою нічого спільного. І в думці одних, і в переконаннях інших є свої переваги, але Тома Аквінський та його послідовники були переконані в невід'ємній гармонії філософії та християнської віри.

Головною метою, яку ставив перед собою Святий Тома, була спроба показати, що християнська віра має раціональну основу, і що філософські принципи не приводять до поглядів на світ, які явно чи неявно виключають християнство. Його покликанням є розглянути творіння та людську душу, дослідити проблему кінцевого покликання людини, і дослідити це, на думку Аквіната, можна лише за допомогою розуму.

Початковим принципом філософії Томи є принцип гармонії розуму та віри, які регулюють взаємовідносини теології та філософії. Головною метою цього принципу є раціонально обґрунтувати віру.

Аквінат, як викладач і університетський професор, мав певний стиль написання, що був позбавлений особистих думок та повністю відповідав його творчим уподобанням. Саме ця спроба абстрагуватися від власної думки та намагання об'єктивного аналізу і зацікавила Жака Марітена.

Навряд чи хтось буде заперечувати, що на дослідження сучасного політичного та соціального суспільства не мало впливу Середньовіччя, адже ми знаходимося в науковому колі, яке постійно опирається на ґрунтовне знання тисячоліть. Середні віки були формотворчим періодом, без якого неможливо по-справжньому зрозуміти філософію сучасності. Але потрібно усвідомлювати, що між філософією Середньовіччя, Ренесансом та постренесансною філософією немає прямого, неперервного зв'язку – цей зв'язок більше нагадує строкатий перетин між різними філософськими школами й напрямками. Загальнокультурний перехід простежується і у філософії, і в релігії (акцентування уваги на тих чи інших заповідях), і в культурі, і в науці, що стимулювало собою розвиток нових способів мислення. Але не можна говорити лише про строкатість напрямів, звичайно, лінійність у філософії ми теж можемо помітити. Важливим для нас прикладом лінійності філософії «середньовіччя – сучасність» є «Тома Аквінський – Жак Марітен». Але не потрібно забувати і про інших

філософів (Френсіс Бекон, Рене Декарт, Джон Локк, Еммануїл Кант та інші), зрозуміти філософію яких неможливо без знання середньовіччя. Кополстон Ф. зазначає, що «філософія Аквіната не являє собою корпус істинних тверджень, які можна повідомити та завчити як таблицю множення; ...але більша частина того, що хотів сказати Аквінат, має важливе значення» [7, с.15].

Філософія Томи Аквінського та Жака Марітена є системою, адже включає в себе розвиток психологічних, космологічних, метафізичних, теологічних, етичних та філософських питань, які формують певне інтелектуальне коло навколо їх вчень. Філософія Т. Аквінського та Ж. Марітена, перш за все, присвячена пізнанню світу, осягненню людської особистості, дослідженню потаємних сторін людської душі та розуму. Саме тому томізм як напрям здатний осмислити ту ситуацію, в якій опинилася сучасна людина, поєднуючи в собі вчення класика, переосмислення та пристосування його ідей до сучасних умов і вимог суспільства, включаючи в себе і наукові досягнення, і сучасну політичну ситуацію, і місце людини в соціумі.

Саме в цьому значенні вклад французького філософа Жака Марітена є неоціненним скарбом для нас. Цей мислитель дав поштовх для повторного звернення та вивчення філософії Янгольського доктора. Саме він та Етьєн Жильсон – найвідоміші сучасності неотомісти. І центральне місце в їх філософських вченнях займає людина. Жак Марітен в основу свого вчення про людину вкладає томістське вчення про особистість, і наголошує на тому, що наше суспільство складається не просто з індивідів, а з цілеспрямованих, духовно та розумово розвинених особистостей, і цьому важко заперечити.

Томістська соціально-політична теорія, яка підкреслює соціальний стан особистості, та те що людина постійно знаходиться в соціумі, у колі політичних та громадянських проблем, але при цьому не залишається без духовних та моральних аспектів свого існування. Саме тому вона є дієвим членом суспільства, вона в силу своїх можливостей може регулювати відносини в ньому. «Виходячи з ідеї особистості, – пише Ф. Кополстон, – він (Жак Марітен) підкреслює гуманістичні сторони томізму, стверджуючи, що позиція Аквіната така ж далека від песимізму Гобса, як і від оптимізму Руссо, і показує, що визнання Аквінатом первинного значення духовної сторони людської особистості тісно пов'язане з його концепцією цілісності особистості, уникаючи при цьому односторонньої оцінки людини, її потреб та розвитку, яку ми знаходимо, наприклад, у марксистській філософії» [7, с. 261–262].

Отже, «Томізм – це не музейний експонат, а живий і такий, що постійно розвивається, напрям думки; томізм черпає натхнення у Аквіната, але роздуми томістів про його твори йдуть у контексті сучасної філософії і сучасного розвитку культури», – зазначає у своїй роботі Ф. Кополстон [7, с. 262]. Цей напрям розповсюджений більше у Франції, Бельгії та Німеччині, ніж у Британії, адже його більше цікавить людина та її можливості, менше – лінгвістика, яка здобула своє основне розповсюдження в англо-

американській філософії. Саме неотомістське вчення покликане подарувати нам ключ від потаємних основ філософського осягнення людини, її душі та ситуації у світі, в якому вона знаходиться. Це спроба показати, що людина не є істотою незалежною ні від чого, такою, яка творить сама себе, як на цьому наголошують екзистенціалісти, зокрема і Ерїх Фромм, а що існування людини залежить від того, що воно розглядається як фундаментальний акт, з огляду на який будь-яка річ є реальністю.

Філософія Аквіната є рефлексією людини, яка була і теологом, і філософом. Ми можемо сказати, що його вчення мало своїм підґрунтям християнську віру, і саме на цьому формується філософія Томи Аквінського, його пояснення світу через релігійний (християнський) погляд на світ. Сам Тома намагався чітко розділяти філософію і теологію. Ми маємо чітко розуміти, що хоча Марітен і був католиком, але його вчення, перш за все, слідом за Томою, спирається на догмат розуму, а не віри та одкровення. Саме тому ми можемо простежити багаторічний діалог, який ведеться між томізмом та іншими філософськими школами, і їх аргументи спираються саме на філософські принципи, а не релігійні. Отже, закиди щодо того, що томізм є не філософським, а релігійним вченням, є безпідставними.

Хотілося б зацентувати увагу, ще на одному питанні. Достатньо часто томізм називають вічною філософією, але нам потрібно розуміти, який зміст вкладається у вислів «вічна філософія». Коплстон пише: «концепція вічної філософії – це концепція розуміння, яке вічно розвивається, а не концепція статичного раз і назавжди даного вираження раніш досягнутого розуміння» [7, с. 265]. Як бачимо, томізм, як напрям не переставав існувати від часів його заснування і до сьогодні. Ця філософія займає провідне місце на світовій філософській арені. Саме тому томізм є вічною філософією, адже його головні постулати і до сьогодні торкають струни нашого життя, формуючи при цьому постійні філософські роздуми з цього приводу. Можливо, саме тому цей постулат заслуговує на існування і головними свідченнями цього є постійний інтерес до томізму у різних університетах світу, щорічні конференції, які відбуваються в Україні та за кордоном з приводу головних питань томістського філософського вчення: це особистість, свобода, держава, суспільство, культура та їх всебічна взаємодія між собою.

Фредерік Чарльз Коплстон писав, що томізм є гармонійною філософською системою, «ми знаходимо в ній, наприклад, і «емпіричні», і «раціональні» елементи. Ми знаходимо також глибоку довіру до здатностей людського розуму разом з ясним усвідомленням його грації... З іншого боку, впевненість томізму в силі людського розуму відділяє його від тих, хто слідом за К'єркегором... відмовляє філософії в праві на існування, розглядаючи її як знак інтелектуальної гордині людини, і її безсилля внаслідок гріхопадіння. Довіра томізму до людського розуму дає йому змогу вступати в інтелектуальний діалог з іншими філософами... У своїй концепції людини томізм намагається уникнути матеріалізму, з одного боку, і різкого дуалізму – з іншого... Його гуманізм – гармонійний

гуманізм. Тіло не являє собою щось нікчемне та постидне, наука і мистецтво не заперечуються в імя релігії. Водночас, людина не проголошується, за прикладом Протагора, мірою всіх речей» [7, с. 265–266]. Отже, філософія томізму є невичерпним джерелом творчих пошуків і натхнення.

Томіська концепція людини бере свій початок від метафізики Аквіната. Це, можна сказати, є теоретичним підґрунтям на якому формулюються всі головні постулати антропології – філософської теорії людини. Тома зазначає, що людина, так само, як і всесвіт, по відношенню до якого вона є певним маленьким світом, потребує власного двигуна. І цим двигуном є людська душа. Вона не тільки виконує функцію двигуна тіла, але і є формою, актом, який певним чином актуалізує людину. «Таким чином, у світлі доктрини Томи людина представляється в якості психофізичного буття, поєднання матерії та форми, точніше, *compositum* душі й тіла», – зазначає Ю. Боргош [2, с. 123].

Філософія Томи Аквінського, як і його послідовників, є не реалізмом, а об'єктивним ідеалізмом, як вважають багато дослідників. Його вчення стверджує, що речі та явища – є проявом душ. На запитання, що є первинним: дух чи матерія? Томізм відповідає однозначно: первинним, є дух, тобто Бог, а матерія – це творіння Бога, і таким чином, вона виступає вторинною. Юзеф Боргош пише: «філософія Аквінського визнає існування не тільки душ, а й цілої ієрархії чистих духів, або янголів. Томізм визнає існування матеріального світу незалежно від суб'єктів, але й не заперечує існування об'єктивної дійсності, визнаючи також при цьому існування нематеріального світу, який є первинним. Ідеалістичний характер філософії Аквінського є очевидним, тому що він недвозначно витікає з самої ідеї креаціонізму – створення світу з нічого» [3, с. 91].

Метою свого філософського вчення Тома Аквінський проголошує істину, яку визнає католицька віра, але і тут Аквінат зазначає, що потрібно звернутися до природного розуму. Всі інтелектуальні субстанції нематеріальні й незнищенні; янголи не мають тіл, а в людини душа поєднана з тілом. Душа – це форма тіла. У людини не три душі, а тільки одна. Уся душа цілком присутня в кожній частині тіла. Душі тварин, на відміну від людських, не безсмертні. Розум – частина кожної людської душі. Не має єдиного для всього людства спільного розуму. Душа створюється заново при народженні кожної окремої людини. Людське щастя полягає не в тілесному задоволенні, честі, славі, багатстві, світській владі і розкошах для тіла, воно не пов'язане з чуттями. Найвище щастя для людини – не в добродійних вчинках, бо це тільки засоби, а в спогляданні Бога. Однак пізнання Бога, яке властиве загалу, недостатнє для кожної окремої людини, пізнання Бога не з'являється внаслідок доведень чи віри. У своєму житті люди не бачать Бога в його сутності, і не можуть мати найвищого щастя на землі, але все ж, урешті-решт людина приходить до цього.

Серце філософії томізму становить метафізика, яка тісно пов'язана з онтологією і розглядає буття як таке. Головною доктриною, яку можна

віднести до буття, є дія та сила. Це – головні поняття в системі філософії томізму.

Метафізика ототожнюється з онтологією і має своїм предметом буття як таке. Поняття буття не однозначне. І це означає, що коли слово «буття» стосується двох різних об'єктів, то воно має різний але пропорційно-ідентичний зміст. Найважливіше вчення, яке стосується буття – це вчення про акт та потенцію. Це центральні категорії системи Томи Аквінського з якими тим чи іншим чином все пов'язано. Буття поділяється на актуальне і потенційне. Актуальне в будь-якому відношенні (або в акті, actu) те, що є. Потенційне ж (або в потенції, potentia) те, що не є, але дійсно може стати.

Будь-яке буття, крім Бога, складається з акту та потенції. Їх взаємне відношення полягає в тому, що потенція є певна основа, а акт – її визначення. Своє перше, важливе застосування можна знайти в теорії тут-буття (Dasein) та так-буття (Sosein). Усяке буття, крім Бога, складається з так-буття (сутності, essentia) і тут-буття (існування, existentia). Тут-буття є акт, а так-буття його актуалізує. У конкретному бутті ці два вектори нероздільні, але все ж, по своїй суті, вони різні. «Первинно діюче, тобто Бог, не має домішку потенції, але є чистий акт», пише Тома Аквінський у своїй роботі «Сума проти язичників» [1, с. 99].

Суцце, яке встановлюється, будується ієрархічно залежно від міри актуальності, тобто від повноти буття. Тут основоположним є томістське вчення про гілеморфізм (від грец. рідина, матерія, форма). Справа в тому, що всяке матеріальне суцце складається з матерії і форми, яка визначає цю матерію. При цьому матерія, так відноситься до форми, як потенція до акту. Якщо аналізувати суцце з цієї точки зору, то після мисленнєвого відокремлення всякої оформленості у будь-якому разі натикаєшся на першоматерію (materia prima) – елемент буття, в якому повністю відсутня будь-яка визначеність, і вона стоїть як чиста потенційність на грані небуття. Першоматерія – це принцип багатоманітності і подільності матеріальних речей. Їх єдність виходить тільки з форми, яка є також принципом активності для суццого. Форма пронизує суцце, знаходиться найтіснішому зв'язку з матерією, яку тільки ми можемо бачити в природі між двома різними елементами. Найнижча з усіх форм – це форма неодухотворених тіл. Тут відсутня органічна єдність і власна діяльність: це мертве тіло, саме пасивне суцце, дієвим його робить лише інше суцце.

У житті обов'язково є єдність і діяльність. У організмів завжди є власна цілеспрямованість, хоча іноді це діяльність, яка не усвідомлюється. Життя не можна пояснити чисто механічно, але, з іншого боку, неможливо визнавати дві різні субстанції (життєву та матеріальну) у рослин і тварин. Початок життя – це, швидше, форма, тобто більш високий зміст, який визначає буття живого. У тварини проявляється більш високий ступінь буття. Тварини не просто дієві, а їхня діяльність спрямована на певну мету, яку вони знають. Їх самостійність, і тим самим їх власна діяльність більш висока, тобто слугує ознакою більшої повноти їх буття. У людини, яка вище всіх неодухотворених, рослинних та тваринних форм,

з'являється така форма, як душа, що охоплює єдиною вищою духовною формою повноту всіх інших форм. Людина не тільки знає цілі своєї поведінки, але вона може їх спокійно прогнозувати. Тим самим людина володіє найвищою повнотою форм буття, яка тільки існує на землі.

Вищим ступенем буття є дух, основною характеристикою якого є його нематеріальність, він є неподільним та самостійним. Дух не прив'язаний до простору та часу, але може прагнути до надматеріальних цілей. У нього дві основні функції: пізнання та бажання. Пізнання або споглядання, і тоді воно визначається через розсудок, або воно є дискурсивне, і тоді ми можемо назвати його розумом. Бажання – це реакція, яка подібна до всіх інших реакцій, але воно належить до духовного порядку, і тому як реакція слідує після розумового пізнання. Подібно до того, як розсудок може пізнавати речі, так воля може їх бажати. Оскільки воля, завдяки своїй нематеріальності, може бути відкрита нескінченному, вона не прив'язана ні до яких кінцевих предметів, і вільна по відношенню до них. Її не може визначити ніяке кінцеве благо. Тому воля вільна не тільки в тому сенсі, що вона спонтанно вирішує, але і те, що вона може діяти або не діяти, тоді як дух в людині завжди тісно пов'язаний з усім психофізичним організмом: «духовна душа» – це єдина форма людського буття. За своєю тілесною будовою та життєвими функціями людина пов'язана з твариною – вона подібна до тварини. Дух у людини явно залежить від організму. У сфері пізнання почуттів і сили уявлення постають об'єкти для розумового пізнання, у сфері бажання: інстинкти надають сильний тиск. Немає суб'єктивної залежності духу від тіла. Хоча «духовна душа» є форма тіла, яка піднімається над матерією. Вона безсмертна, бо є надматеріальною, вона не має частин.

Висновок. Метод Янгольського Доктора спрямований на збереження всього доброго та милосердного в людині. Людству потрібен такий Доктор, Доктор Церкви, який пропонує нам тисячі аргументів для досягнення «священного плоду» – мудрості. Доказом того, що Святий Тома Аквінський є апостолом нашого часу, є те, що апостол у нашому розумінні не просто той, хто посланий Богом, проповідувати слово Боже, а це може бути лише той, хто береже та примножує віру в душах, той, хто навчає істині та істина, яка може відкритися всім. Головне, що потрібно – це бажання та постійна праця над собою.

Список літератури

1. Аквинский Фома. Доказательство бытия Бога в «Сумме против язычников» и «Сумме теологии» / Фома Аквинский. – М., 2000. – 137 с. – ISBN 5-201-02019-4.
2. Боргош Ю. Фома Аквинский / Ю. Боргош ; пер. с польского М. Губенко. – М. : Мысль, 1966. – 212 с. (Мыслители прошлого).
3. Боргош Ю. Фома Аквинский / Ю. Боргош. – М. : Мысль, 1975. – 184 с.
4. Бохеньский Ю. М. Современная европейская философия / Ю. М. Бохеньский ; [Сокр. пер. с англ. канд. филос. наук В. В. Мшвениерадзе и М. К. Мамардашвили]. – Изд-во иностранной литературы. – М., 1959. – 288 с.

5. Бофре Ж. О христианской философии / Жан Бофре // Жильсон Э. Избранное : Христианская философия / пер. с франц. и англ. – М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2004. – С. 674–683.

6. Католицизм: проблемы, факты, суждения (метод. рекомендации). – К. : Молодость, 1990. – 48 с.

7. Кополстон Ф. Ч. Аквинат. Введение в философию великого средневекового мыслителя / Фредерик Чарльз Кополстон ; пер. В. П. Гайденоко ; ред. Г. А. Смирнов. – СПб, Вестком Долгопрудный, 1999. – 278 с.

Проанализированы философские взгляды Т. Аквинского и Ж. Маритена посвященные познанию мира и постижению человеческой личности, исследованию тайных сторон человеческой души и разума.

Католицизм, томизм, неотомизм, человек, личность, теология.

Philosophy of T. Aquinas and Zh. Maritain is devoted cognition of the world, understanding of human personality, research of secret sides of the human soul and mind. For this reason thomism, as direction is able to comprehend a that situation a modern man appeared in which, combining in itself the studies of classic, and adaptation of his ideas, to the modern terms and requirements of society, including for itself and scientific achievements, and modern political situation, and place of man, in society .

Catholic, thomism, neothomism, person, personally, theology.

УДК 167/168:001.51/8

СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ НЕЛІНІЙНОЇ КОНЦЕПЦІЇ МИСЛЕННЯ

Т. В. Кичкирук, здобувач

Розкрито нелінійну модель особистості в контексті сучасної філософії освіти. Запропоновано нову (синергетичну) модель особистості – інноваційну людину, метою життя якої стає самоосвіта, самовизначення, що спонукають її до реалізації потенційних можливостей.

Нелінійне мислення, суспільство, людина, індивід, особистість.

Становлення нелінійного мислення пояснюється не тільки внутрішніми причинами, але й особливим поєднанням подій та ідей, що кардинально вплинули на інтелектуальний стан суспільства, на всі сфери культури. Народження глобалізованого суспільства і, головне, – прорив інформаційних технологій практично в усі сфери діяльності призводить до змін